

TOPLUMLAR ZENGİNLEŞTİKÇE ÇEVRENİN ÖNEMİ ARTIYOR

Barış Gençer Baykan* ve Burcu Ertunç*

Yönetici Özeti

Dünya Değerler Araştırması verilerine göre Türkiye’de “*Ekonomik gelişmeyi yavaşlatsa ve biraz işsizliğe yol açsa bile, çevrenin korunmasına öncelik verilmelidir*” diyenlerin oranı yüzde 57,1’dir. Ülkelerin kişi başı GSYH’sı ile çevre korunmasına verilen önem arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Toplumlar zenginleştikçe çevrenin korunmasına atfedilen önem artmaktadır ancak benzer gelişmişlik seviyesinde ülkeler arasında farklar göze çarpmaktadır. “*Çevre kirlenmesini önlemek için gelirimden bir kısmını verebilirdim*” diyenlerin oranı yüzde 83,4 iken “*çevre için ek vergi öderim*” diyenlerin oranı yüzde 78,3’tür. Türkiye ile benzer gelir seviyesindeki ülkelerde çevre koruma için gelirden fedakarlık ve ek vergi vermeyi kabul etme oranı daha düşüktür. Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarına üyelik genelde zayıftır. Çevre kuruluşuna üye olduğunu söyleyenlerin oranı yüzde 1,2’dir ve bu oranla Türkiye 55 ülke arasında sondan dördüncü sıradadır.

Giriş

Betam Toplumsal Araştırmalar Birimi olarak, her beş yılda bir tekrarlanan ve sonuncusu 2007-2008 yıllarında gerçekleştirilen Dünya Değerler Araştırması’nda¹ (www.worldvaluessurvey.org) elde edinilen verilerden 55 ülke yurttaşlarının çevre konusundaki sorulara verdiği cevapları ele aldık. İlk etapta ekonomik kalkınmışlık ile çevre koruma arasında bir ödünleşme olup olmadığını anlamak için yurttaşların “Ekonomik gelişmeyi yavaşlatsa ve biraz işsizliğe yol açsa bile, çevrenin korunmasına öncelik verilmelidir ve “Çevreye bir miktar zarar gelse bile, ekonomik gelişmeye ve iş yaratmaya öncelik verilmelidir” görüşlerinden hangisine yakın oldukları belirttikleri soruyu ele aldık. Ülkelerin GSYH’sı ile çevre korumaya verilen önem arasındaki ilişkiyi inceledik. İkinci olarak Türkiye’de yurttaşların çevre kirliliğini önlemek için ankette belirtilen yollardan hangisiyle maddi bir fedakarlık yapacaklarını belirttikleri soruyu ele aldık. Burada yurttaşların “Eğer çevre kirlenmesini önlemek için harcanacağından emin olsaydım, gelirimden bir kısmını bu amaç için verebilirdim” ve “Çevre kirlenmesini önlemek için kullanılacaksa, vergilerde bir artışı kabul edebilirim” ifadelerine ayrı ayrı ne ölçüde katıldıklarını Türkiye ve ekonomik gelişmişlik seviyesi Türkiye ile benzer ülkeler ölçeğinde inceledik. Son olarak da ankete katılanların gönüllü kuruluşlara üyelik durumları çerçevesinde çevre koruma derneklerine üyeliklerini ve bu kuruluşlara duyulan güveni mercek altına aldık.

* Araştırma Görevlisi, Betam, baris.baykan@bahcesehir.edu.tr

• Araştırma Görevlisi, Betam, burcu.ertunc@bahcesehir.edu.tr

¹ Temel amacı tüm dünyada yürütülen saha çalışmaları yolu ile toplumlararası siyasi, sosyal ve kültürel değişimi izlemek olan **Dünya Değerler Araştırması’nın** 2007 yılında Türkiye’de Prof.Dr.Yılmaz Esmer tarafından yürütülen saha çalışmasında 1346 denek ile yüz yüze görüşülmüştür. Araştırmada bu çalışmaya konu teşkil eden çevre başlığı altında da bir çok soru bulunuyor.

Ekonomik gelişme mi çevre mi?

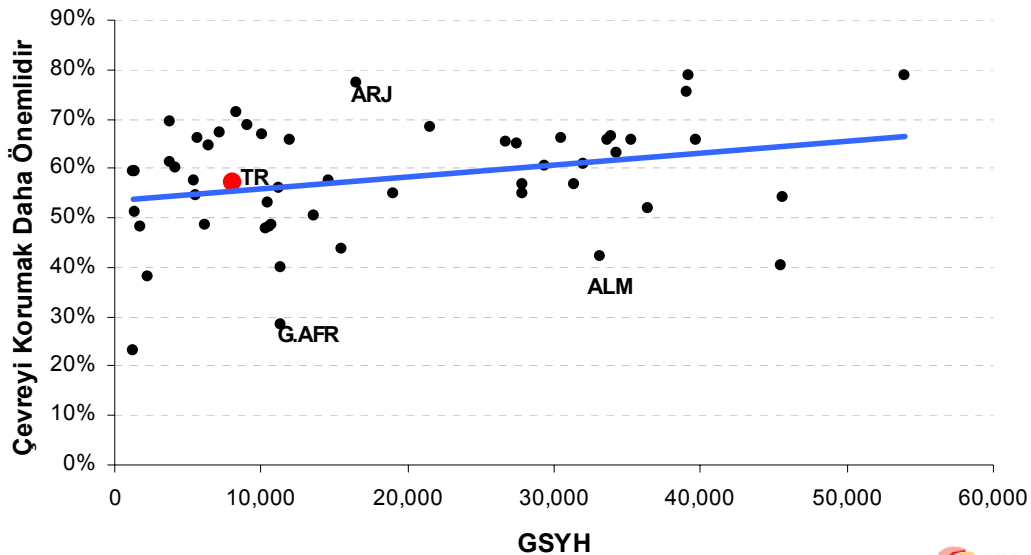
Dünya Değerler Araştırması'nın çevre koruma ve ekonomik gelişme arasındaki ödünleşmeyi anlamaya yönelik sorusunda ankete katılanlara aşağıdaki ifadelerden hangisine yakın oldukları soruluyor:

- "Ekonomik gelişmeyi yavaşlatsa ve biraz işsizliğe yol açsa bile, çevrenin korunmasına öncelik verilmelidir."
- "Çevreye bir miktar zarar gelse bile, ekonomik gelişmeye ve iş yaratmaya öncelik verilmelidir."

Türkiye'de "Ekonomik gelişmeyi yavaşlatsa ve biraz işsizliğe yol açsa bile, çevrenin korunmasına öncelik verilmelidir" diyenlerin oranı yüzde 57,1 çıkıyor. Bu oran dünya ortalaması olan yüzde 57,4'e hemen hemen eşittir. Araştırmaya konu olan ülkeler için yaptığımız regresyon analizi sonucunda² kişi başına düşen GSYH³ arttıkça bu ülkelerde çevre korunmasına verilen önemin arttığını bulduk. Başka bir deyişle ikisi arasında doğru orantılı ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki vardır. (Bkz: Şekil 1). Gelişmiş ülkelerde, temel sosyo-ekonomik ihtiyaçların sağlandığı ve belirli bir refah düzeyi yakalandığı ölçüde yurttaşlar tarafından çevre korumaya verilen önemin arttığı söylenebilir. Öte yandan, endüstri devriminden bu yana hızla artan sera gazı emisyonlarının yol açtığı iklim değişikliği, bozulan çevre ve insan sağlığı ile çevre kirliliğinin ulaştığı boyutlar insan refahını sağlamakta ekonomik gelişmenin tek başına yeterli olamayacağını gösterdi. Böylece içinde yaşanılan çevrenin kalitesinin refahta önemli bir belirleyici olduğunun farkına varıldı.

Çevre koruma faaliyetlerinin ve gelişmiş çevre politikalarının ekonomik faaliyetleri yavaşlatacağı, yatırımları ve istihdamı olumsuz etkileyeceği düşüncesi hakimken sürdürülebilir kalkınma, yeşil büyüme, yeşil ekonomi gibi kavramların dolaşıma girmesiyle birlikte çevre-gelişme ödünleşmesi yeni bir boyutta tartışılır oldu. Kişi başına düşen gelir açısından Türkiye ile benzer ülkelerin bazılarının çevre korumaya daha fazla önem verdiği, bazılarının ise daha az önem verdiği Şekil 1'de açıkça görülmektedir. Örneğin Türkiye ile Güney Afrika çok yakın gelir seviyesine sahip olmalarına rağmen çevre korumaya verilen önemdeki bu farklılık ülkeler arasındaki, sosyal, kültürel ve yapısal farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir.

Şekil 1: Kişi Başına Düşen Gelir İle Çevre Korumaya Verilen Önem İlişkisi

Betam

2 Toplumların zenginleştiğçe çevreyi korumak için fedakarlıkta bulunma eğilimlerinin artıp artmadığını anlamak için kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ile çevre korumaya verilen öncelik arasında regresyon analizi (OLS) yapıldı. Sonuçta iki değişken arasındaki ilişkinin istatistikî açıdan anlamlı ve pozitif yönde olduğu görüldü. Başka bir deyişle kişi başı GSYH arttıkça, çevre korumaya verilen önceliğin arttığı görüldü. Belirlilik katsayısı düşük çıktığı için kişi başına düşen karbondioksit emisyonunu da regresyona açıklayıcı değişken olarak ekledik ancak karbondioksit emisyonunun etkisini negatif ve istatistikî olarak anlamsız bulduk. Ancak bu iki açıklayıcı değişkenli modelin açıklama gücünün, kişi başı geliri tek başına kullandığımız modele göre de daha yüksek olduğu görüldü. 3 Ülkelerin 2007 yılı GSYH'ları için Kaynak: Penn World Table Center for International Comparisons of Production, Income and Prices (<http://pwt.econ.upenn.edu>)

Bununla birlikte çevre korumaya verilen önemin tek belirleyicisinin kişi başına düşen GSYH olduğunu söylemek yeterli değildir. Kişi başına geliri yüksek olduğu halde Almanya’da çevre korumaya öncelik verenlerin oranı yüzde 42.4’tür. Öte yandan bu oran düşük bulunmuş olsa bile Almanya gelişmiş çevre politikalarına, toplumdan büyük destek gören çevre kuruluşlarına ve güçlü bir yeşil partiye sahiptir. Nispeten düşük gelirlili Arjantin’de ise neredeyse gelişmiş ülkelerde görülen bir oranla (yüzde 77,5) çevre korumaya öncelik veriliyor.

Güney Afrika’da benzer gelişmişlik seviyesindeki ülkelere karşılaştırıldığında çevre korumaya öncelik verenlerin oranı düşüktür (yüzde 28,2). Zengin doğal kaynaklarına rağmen ciddi çevre sorunları geçmişindeki kolonyal ve apartheid rejimlerinin şekillendirdiği ekonomik ve toplumsal yaşam sebebiyle çevre koruma Afrika’da öncelikli bir politika olarak ele alınamamıştır.

Türkiye toplumu çevre için fedakarlığa hazır

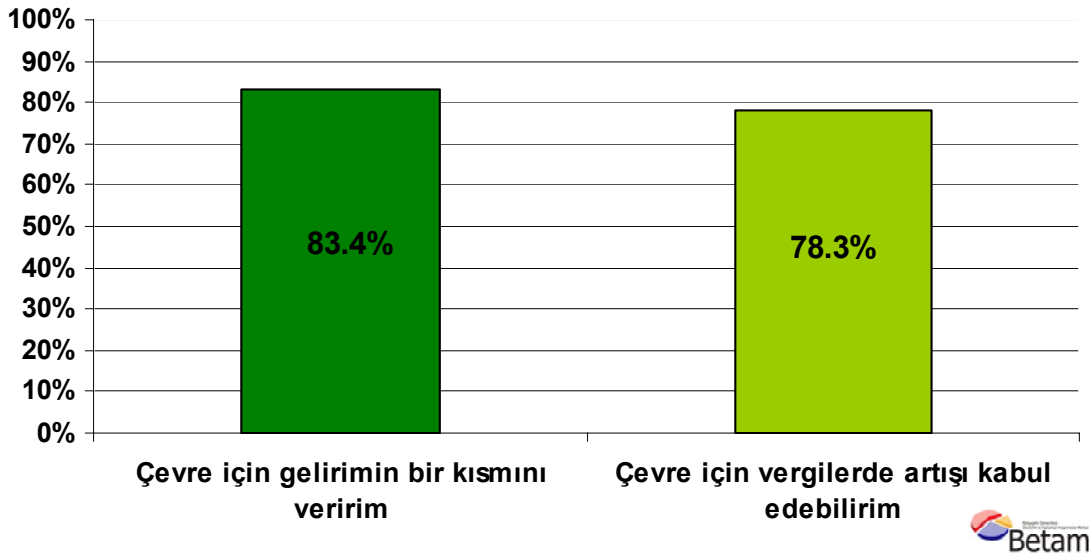
Toplumların çevreyi korumak adına gelirlerinden ne ölçüde fedakarlık yapmaya hazırlar sorusunun yanıtını öğrenmek için Dünya Değerler Araştırması’nda 2 soru yöneltiliyor

- “Eğer çevre kirlenmesini önlemek için harcanacağından emin olsaydım, gelirimden bir kısmını bu amaç için verebilirdim”

-”Çevre kirlenmesini önlemek için kullanılacaksa, vergilerde bir artışı kabul edebilirim”

Türkiye ölçeğinde ve Türkiye ile benzer ekonomik gelişmişlik seviyesindeki ülkeler ölçeğinde bu iki soruya verilen cevapları inceledik. 2007-2008 döneminde gerçekleştirilen araştırmanın ilgili sorusunda çevre sorunlarını çözmek için eğilimin daha çok Şekil 2’de görüldüğü üzere kişinin gelirinden ve ödediği vergilerden kesinti yapılmasına olumlu bakması yönündedir.

Şekil 2: Türkiye’de çevre için gelirden fedakarlık eğilimi

Türkiye’de “Eğer çevre kirlenmesini önlemek için harcanacağından emin olsaydım, gelirimden bir kısmını bu amaç için verebilirdim” sorusuna olumlu yanıt verenlerin oranı yüzde 83, 4 iken çevre için ek vergi öderim diyenlerin oranı yüzde 78,3’tür. Bu sorudan alınan yanıtlar bize, kişilerin çevre farkındalıklarını değil hangi yöntemle katkıda bulunmayı daha anlamlı bulduklarını diğer bir deyişle hangisine karşı daha istekli oldukları açısından bilgi veriyor. Çevre için kişinin ek vergi ödeme isteğinin, gelirinden bir kısmını ayırabilmesi tutumundan farklı sonuç vermesi kişilerin genel olarak vergi kurumlarıyla ilgili devlet kurumlarının çalışmalarını yetersiz ya da şeffaflıktan uzak bulmasıyla ilişkili olabilir. Özetle yüzde 78’in oldukça yüksek bir oran olduğunu kabul etmekle birlikte iki sorudan alınan yanıtların birbirinden farklı oluşunun çevre konusundaki hassasiyetsizlikten öte “vergi” sözcüğünün yarattığı negatif etki olabileceğini düşünüyoruz Zira yurttaşlar hali hazırda bir

“çevre ve temizlik vergisi⁴” ödüyor. Bir diğer olasılık ise bu konuda devletin para toplaması fikrindense yurttaşların güven duydukları bir sivil çevre kuruluşuna gelirlerinin bir kısmını vererek çevre sorunlarının çözümüne katkıda bulunma isteklerini göstermesidir. Türkiye ile benzer ekonomik gelişmişlik seviyesindeki ülkelere baktığımızda İran, Peru, Çin ve Tayland’da Türkiye ile benzer şekilde “Çevre kirliliğini önlemek için gelirim bir kısmını veririm” diyenlerin oranı yüzde 80 seviyelerinde ve çevre kirliliğini önlemek için vergilerde artışı kabul ederim diyenlerin oranının da yüzde 70’ler seviyesinde olduğunu görüyoruz. (Bkz. Tablo 1) Yine Türkiye’ye yakın kişi başı gelire sahip Bulgaristan, G.Afrika, Brezilya, Ukrayna ve Romanya’nın yer aldığı bir diğer grupta ise gelirim bir kısmından feragat ederim diyenlerin oranı yüzde 50 iken çevre için vergilerde artışı kabul ederim diyenlerin oranı yüzde 40’lar seviyesine kadar inmektedir.

Tablo 1: Gelir seviyesi Türkiye ile benzer ülkelerde çevre kirliliğini önlemek için vergi artışını kabul ve gelirden fedakarlık oranları

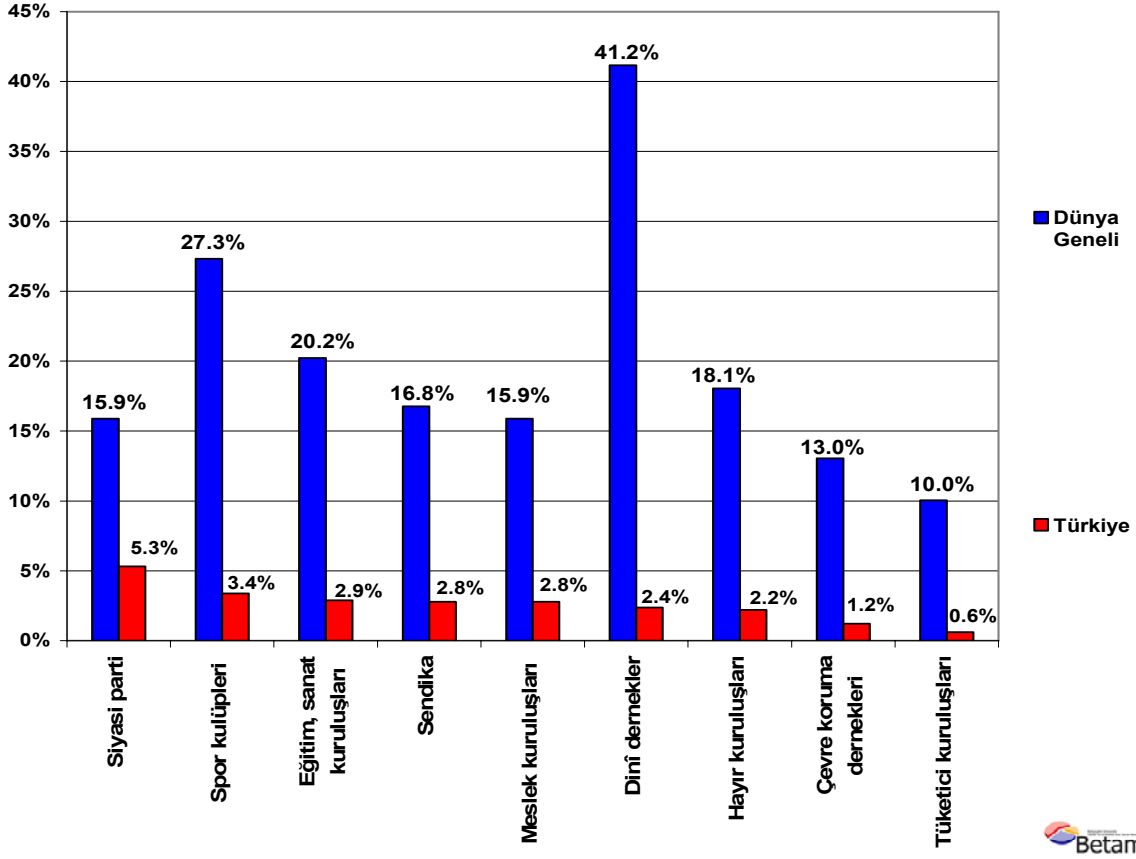
GSYH (\$)	Çevre kirliliğini önlemek için gelirim bir kısmını veririm (%)	ÜLKELER	Çevre kirliliğini önlemek için vergilerde artışı kabul ederim (%)
10302	86,5	Tayland	74,2
10739	84,8	İran	77,2
7245	77,2	Peru	67,1
9034	82,4	Çin	73,7
8101	83,4	Türkiye	78,2
GSYH (\$)	Çevre kirliliğini önlemek için gelirim bir kısmını veririm (%)	ÜLKELER	Çevre kirliliğini önlemek için vergilerde artışı kabul ederim (%)
10605	56,9	Bulgaristan	51,2
11306	53,1	G. Afrika	44,6
10056	52,6	Brezilya	49,5
11173	45,6	Ukrayna	47,1
10605	38,2	Romanya	35,1

Türkiye toplumu çevre kuruluşlarına uzak

Dünya Değerler Araştırması’nda gönüllü kuruluşlar sekiz kategoride toplanmış: Siyasi partiler, spor kulüpleri, eğitim sanat kuruluşları, sendikalar, meslek kuruluşları, dinî dernekler, hayır kuruluşları, çevre koruma dernekleri ve tüketici kuruluşları. Ankete katılanlardan bu gruptaki değişik türde (dernek, vakıf vb.) gönüllü kuruluşlara üye olup olmadığı sorulmuştur. Dünya genelinde ankete katılanların yüzde 41’i dinî bir derneğe üye olduğunu belirtirken çevre kuruluşlarının payı yüzde 13 ile tüketici derneklerinin önünde yani yedinci sırada yer alıyor (bkz.Şekil 3), (1999 yılındaki araştırma sonuçlarında ise bu oran yüzde 8). Aynı sıralama Türkiye için de geçerli ama Türkiye’de çevre kuruluşuna üye olduğunu söyleyenlerin oranı yüzde 1,2 ile (1346 kişide 16 üye) dünya ortalamasının çok altında. Dini kuruluşlara üyelik oranı ise yüzde 2,4. Yukarıda ifade ettiğimiz maddi taahhütten çevre konusunda çalışan dernek vb. gibi kuruluşlara aktif ya da pasif üye olma eğilimine geçildiğinde ise Türkiye toplumunun genel olarak herhangi bir gönüllü kuruluşa dahil olmamayı tercih ettiği söylenmelidir. Burada önemli vurguyu ise yukarıda maddi taahhütü yüksek olan kişilerin çevre konusundaki kaygılarının bir sivil kuruluşta aktif ya da pasif rol oynamalarına yetmemesi olarak yorumlanabilir.

4 2007 yılı Konutlara ait Çevre Temizlik Vergisi su tüketim miktarı esas alınmak suretiyle metreküp başına büyükşehir belediyelerinde 17 YKr, diğer belediyelerde 14 YKr olarak hesaplanacaktır. Kaynak: <http://www.ivdb.gov.tr/pratik/oranlar/cevremizlik.htm>

Şekil 3: Dünya Geneline Anket Katılanların Gönüllü Kuruluşlara Üyelik Durumları

Geriyeye dönük baktığımızda Türkiye’de 2007’de yüzde 1,2 olan çevre kuruluşlarına üyelik oranının 1999 yılında yüzde 0,2 olduğunu görüyoruz.⁵ Türkiye yüzde 1.2 ile 55 ülke arasında sondan dördüncü. Son sıralarda ise Mısır (yüzde 1,2), Romanya (yüzde 0,7) ve Ürdün (yüzde 0,4) yer alıyor. Çevre kuruluşlarına üyeliğin yüksek olduğu ülkeler ise Hindistan (yüzde 59,5), Mali (yüzde 43,7), Endonezya (yüzde 36,9) Etiyopya ve Gana (yüzde 26,9). Burada altının çizilmesi gereken nokta ise yerel yaşam koşulları, kişisel ve toplumsal sağlık, temiz su veya tarım gibi konularla çevre sorunlarının içi içe olduğu gelişmekte olan az gelişmiş ülkelerde çevre koruma kuruluşlarına üyeliğin tanımının daha geniş bir çerçevede yer almasıdır.

Türkiye’de ekonomik gelişme karşısında çevreyi korumaya verilen önem ve çevre sorunlarını çözmeye katkıda bulunma potansiyeli yüksek olsa da yurttaşların çevreyle ilgili sivil toplum kuruluşlarına üyeliğini ve desteğini beraberinde getirmiyor. Bununla birlikte çevre STK’ları son yıllarda etki alanlarını geliştiriyor; hukuki, siyasi ve sosyal mücadelelerle çevre tahribatının önüne geçmeye çalışıyor. Dernek, vakıf, platform, kent konseyi, bölgesel platform, yerel gündem, üniversite çevre kulübü, yurttaş inisiyatifi, koalisyon gibi farklı biçimlerde ve enerjiden atığa, madenlerden iklim değişikliğine uzanan geniş bir yelpazede çalışıyor. 1995-2007 yılları arasında 439 çevre STK’sı faaliyete geçmiş. Günümüzde faaliyet gösteren çevre STK’larının yüzde 76’sı son 12 yılda faaliyete geçmiş.⁶ Buna karşın çevre STK’larının henüz toplumun geniş kesimlerine ulaşmadığı bir gerçek. Çevre eğitiminin yaygınlığı ve kalitesi, çevre araştırmalarına verilen önem, çevresel koşullar, yeşil partilerin varlığı gibi değişkenler çevre kuruluşlarına üyeliği etkileyebilecek faktörler arasında sayılabilir. Öte yandan Şekil 3’de görülebileceği üzere Türkiye’deki diğer tüm sivil toplum alanlarındaki katılıma bakıldığında genel üyelik oranlarının yüzde 5’in altında olduğu gözlemleniyor. Bu, dünyadaki en düşük oranlardan biri. Siyaset ve sivil toplum faaliyetlerine

5 Dalton, Russel J., (2005), “The Greening of the Globe? Cross-national Levels of Environmental Group Membership”, Environmental Politics, 14:4 441- 459
6 Paker Hande & Baykan, Barış Gençer (2008), Türkiye’de Çevre ve Sivil Toplum: Örgütlenme ve Son Eğilimler, Betam Araştırma Notu #008

katılımın düşük olması tek tek konulardan kaynaklı faktörler kadar ekonomik ve sosyal gelişmişlik, demokratikleşme düzeyi ve siyasal gelenekler ile ilişkilidir.

Çevre kuruluşlarına düşük üyelik oranının toplumun çevre kuruluşlarına duyduğu güvensizlikten kaynaklanıp kaynaklanmadığına dair emareler ise kurumlara duyulan güven ile ilgili Dünya Değerler Araştırması'nda bulunan soru çerçevesinde ele alınabilir. Toplumun çevre örgütlerine güveni yüzde 56 ile siyasi partilerden (yüzde 35) ve sendikalardan (yüzde 35) yüksektir. Diğer yandan kadın örgütlerine (yüzde 62) ve insani/yardım kuruluşlarına duyulan güvenden (yüzde 65) düşüktür. Ancak bu güven düzeyi yine de çevre kuruluşlarına üyeliği olumsuz etkileyecek ölçüde değildir.